

РАЗВОЈНО-ДИНАМИЧКИТЕ ФАКТОРИ ЗА ПОЈАВА И ОСТВАРУВАЊЕ НА ВРВНИ НАУЧНИ ПЕРФОРМАНСИ^{2*}

Апстракт: Надареноста и талентираноста претставуваат едни од нај сензитивните психолошки феномени кои предизвикуваат засилен научен интерес поради пред се нивната мултидимензионална детерминираност и условеност.

Се уште научно е енигматично прашањето за општествените, институционалните и индивидуалните екстракти кои го динамизираат и моделираат талентот кај децата. Овој факт уште поваќе доаѓа до израз кога станува збор реализацијата или остварувањето на врвниот талентот односно премин од потенцијал во највисоки научни перформанси. Овој труд има основна тенденција да го актуелизира прашањето за идентификација на (нај) значајните развојно-динамички фактори кои влијаат врз остварувањето на талентот односно постигнување на исклучително високи научни постигнувања во една или повеќе научни области. Трудот претставува сепаратен сегмент кој е дел од Научно-истражувачкиот проект „Имплицитни и експлицитни фактори за постигнување на највисоки научни постигнувања“ во реализација на Македонската асоцијација за надарени и талентирани (МАНТ). Научната инспирација на трудот се наоѓа во лонгитудиналните студии на следење и проучување на индивидуалните разлики на Голтоновата и Термановата студија крајот на 19 и почеток на 20 век со кои и психологијата на надареноста добива своја психолошка егзистенција и легитимитет. Теориската основа на трудот е Гарднеровата мултипла теорија на интелигенција со која се тврди дека секој од нас поседува најмалку седум односно девет независни видови на интелигенција кои можат да се развиваат во зависност од генетските, социјалните и други фактори. Се очекува по завршување на комплетниот научно-истражувачки проект одредени сознанија да добијат научна верификација и поблиску се идентификуваат клучните детерминанти за остварување на врвните таленти.

Клучни зборови: развојна динамика, остварување на талентот, фактори на развој, високи постигнувања.

Вовед

Од мноштвото прашања со кои се соочуваат теретичарите и практичарите, а се однесуваат на развојот на талентот, прашањата за клучите детерминанти за постигнување на врвни резултати се вистински предизвик. Некои од нив се: Које вистинскиот динамизам кој го поттикнува, развива и придонесува да се оствари талентот? Кое е вистинското време за развој на талентот? Каде се наоѓа вистинскиот енергентски потенцијал за трансформација на потенцијалот во талент? Кое е вистинското време?

---

¹ kever@mt.net.mk

^{2*} Сепаратен сегмент на научно-истражувачкиот проект „Имплицитни и експлицитни фактори за постигнување на највисоки научни постигнувања“ во организација на Македонската асоцијација за надарени и талентирани (МАНТ).

Постојат ли оптимални услови за тоа и многу други. Ова е само мал мозаик на прашања со кои се соочуваат и научниците од голем број на научни, идциплини, области и полиња, а секако и родителите останатата лаичка јавност. Во трудот се елаборираат три истражувачки прашања низ теориско-емпириски контекст и тоа:

1. Улогата и функцијата на семејството во постигнување на највисоките научни резултати
2. Училишната средина како динамички организациски систем во постигнување на највисоки академски перформанси
3. Персонални и други атрибути на личноста како варијабли за највисоки постигнувања

Да се одговори на овие прашања, секако потребно е да се познаваат голем број на теории на развојот, бидејќи тие даваат методолошка рамка за организирано забележување на искуствата, и давање на контекстуална смисла. Со други зборови постојните теории се основа за практично делување бидејќи кога ќе го разбереме развојот, тогаш можеме и да влијаеме на него. Постојат бројни теории за човечкиот развој, но е тешко да се унифицира и генерализира нивното влијание врз развојот на надарените.

Развојни парадигми, динамика, стадиуми, критични точки

Истражувачкиот интерес на експертите се проширува во проучување на развојот на индивидуата што довело до одредено поместување на општите гледишта и ставови во кои детството се сметало припрдно го големи промени, возрасна доба-стагнација на тие промени, а староста период на опаѓање на функциите и способностите. Актуелниот концепт на цело-животни промени нуди покомплетна слика за развојот на човекот, во фазите кои го опфаќаат целиот животен век. Се смета дека внатре во секој развоен период се случуваат интензивни физички, когнитивни, социо-емоционални промени и пред секоја индивидуа се јавуваат адекватни предизвици. Развојот се смета како повеќедимензионален и повеќестепен процес кој се одвива под влијание на биолошките, психолошките, социјалните и други детерминанти. Во основа тој развој е пластичен и ако способностите со стареење опаѓаат, тој се одвива во различни контекст *кои имаат свои специфики*. (Baltes, Linderbergeri Straudinger, 1998; Smith i Baltes, 1999). Се поголем број на автори се дистанцираат од тезата дека развојот престанува во периодот на адолесценцијата, евидентно е дека во првата четвртина од животот се случуваат промени кои најповеќе се однесуваат на луѓето. Ќе изнесеме неколку основни парадигми во науката, кои се занимаат со толкување на развојот. Динамичката перспектива, ја вклучува теоријата на врзување/приврзаност. Во рамките на овој правен постојат бројни значајни автори од кои ќе ги споменеме: Sigmund Frojd (Sigmund Freud, 1856–1939), Erik Erikson (Erik Erikson, 1902–1994) и Džona Bolbi (John Bowlby, 1907–1990). според Berk, E. L. (2008).

Карактеристиките на развојно теориските погледи како предуслови за високи научни постигнувања

Позната е класификацијата на развојните периоди на човекот од неговор раѓање па се до длабока старост. Најчеста класификација е: преднатални период (до раѓања), период на доенече (до 2 години), рано детство (2-6 години), средно детство (6-11 години), адолесценција (11-20 години), ран период (20-40), средна возраст (40-60), касна возраст (преку 60 години). Во сите овие развојни периоди се случуваат драматични, (не) пријатни, (не) предвидливи животни периоди, настани и ситуации кои оставаат длабоки траги врз секоја индивидуа, а тоа посебно се рефлектира и врз надарените и талентираните. Развојот на детете според Фројд смета дека е личност динамичко поле во кои управуваат нагоните и мотивите. Од тука човечкото однесување претставува математичка слогувалка во која нема ништо случајно и нелогично. Секоја индивидуа располага со одредена количина на физичка и психичка енергија, со специфичен дериват либидото кое се манифестира низ различен интерес. Подоцна се јавува интензивна и цврста интеракција со родителските фигури и како деца се соочени со разрешување на различни конфликтни ситуации за време на овие стадиуми, што можеби има и пресудно значење за нивната насока на развој. Познато е дека доколку конфликтите не се разрешат, енергијата се фиксира на одредено ниво и поединецот располага со полалку енергија за совладување на препреките за совладување на следниот стадиум на развој. Со тоа се опструира неговото актуелно функционирање и понатамошкиот развој. Фројд наведува три слоеви на личноста: ИД, ЕГО и СУПЕР ЕГО. ИД е извор на несвесните импулси и се подведува на принципите на желбите и тоа веднаш, сега и се. ЕГО делува во склоп со принципите на реалноста, кој ги ускладува потребите и барањата на ИД со реалноста и се грижи за одложување на потребите. Суперегото е внатрешниот регулатор, настанува како резултат на идентификацијата со родителите и интернализираните забрани и норми, контролатана ИД-от и интринзичната моралност.

Теоријата на Ерик Ериксон содржи битни одредници за човечкиот развој од раѓањето до староста. Ериксон не го негира тврдењето на Фројд за важноста на првите пет години од животот. Според него развојниот тек на човекот се моделира низ осум фази во рамките на конфликтите карактеристични за секоја возраст кои најчесто се разрешуваат или добро или лошо, или само добро или само лошо. Во минување на сите фази може да се забележи апелот на Ериксон за стекнување на доверба во своите способности, автономија, чувство на сигурност, самоконтрола, поседување на воља, самосвест, способност да се надминат фрустрациите односно постигнување на флексибилен пристап кон животот кој води кон исполнетост и животна мудрост. Тој наведува дека развојот на личноста не може да се набљудува надвор од некакви специфични контексти во кој се раѓа, живее и се развива поединецот. Izvor: Erikson, E. (1963); Hwang, P. & Nilsson, B. (2000); Berk, E. L. (2008); Radojević, B. (2002).

Во овој теориски контекст значајно е да се споменат одредени други теориски секвенци кои во голема мерка го детерминираат општиот развој на индивидуата посебно во раната возраст. Познати се последиците на раното лишување посебно емоционално на децата од страна на возрастните кое доколку не с епрепознае и ублажи постанува повеќе или помалу иреверзибилно со длабоки емоционални последици врз понатамошниот развој. Теоријата на социјалното учење или учење по модел на Albert Bandura (Bandura, 1925–), го нагласува дека однесувањето се учи од примери и се усовршува во спцијалниот контекст. Со оваа теорија се објаснува усвојувањето на системот на вредности токлу значаен за развојот и постигнување на високи резултати на надарените и такентираниите. Теориската бихевиорална анализа на развојот не води до демистификација на одредени и непроменливи видови на однесувања на индивидуата кон констатацијата дека тие се резултат на социјалното искуство и воспитувањето Во оваа рамка можат да се разберат и настанувањето на фобиите, механизмите на одбрана, стекнување и постигнување на одредени вештини, дистрибуција на мотивациониот резервоар, редукција на тензиите, постигнување на успех и други.

Когнитивистичката парадигма укажува дека човекот е активно, интенционално, рационални и свесно суштество кое формира слика засветот врз основа на своите искуства и развојни стадиуми. Фокусот на неговата анализа се процесите на мислење: како индивидуата ја набљудува реалноста и како таа влијае на неговото однесување. Поранешните искуства управуваат со размислувањето во сегашноста и антиципацијата на идните случувања и исходи. Затоа и *Žan Pijaže* (Jean Piaget, 1896–1980) сметал дека децата активно го градат својот когнитивен систем истражувајќиго светот кој ги окружува и манипулираат во него. *Izvor: Berk, E. L. (2008).*

Човекот има потреба да го свати светот околу себе, и да постигне ментален баланс кој е движечка сила на интелигенцијата. Во процесуирање на реалноста сите луѓе мпосебно оние кои имаат забележителни креативни способности или функционирање на повисоко когнитивно и емоционално ниво користат различни механизми во процесот на акомодација и асимилација. Во тие процеси сите па и надарените се подложни на Виготски (1896–1934) дава основа за разбирање на социјалната интеракција на децата со околината бидејќи Виготски когнитивниот развој го набљудува како општетсвено посредуван процес кој почива на постојана интеракција на секој со секого. За разлика од Пијаже која тврди дека детето самостојно настојува да го разбере светото околу него. Значењето на раното откривање, развој и аформација на талентот е од пресудно значење со оглед на постоењето на критичните развојни периоди во развојот на детето често нагласувано од теоријата на Виготски за постоење на т.н.р. критични развојни зони.

Развојната динамика на семејството и нејзината динамика врз високите постигнувања на учениците

Фактот дека со интеракцијата со социјалната средина можат да се бараат и најдат причините за појава на многу посакувани или непосакувани облици на однесување е уште една потврда за значењето на квалитетната интеракција. Во многу ситуации во семејната средина во услови на постоење на рестриktivна социјална интеракција со детето неможе да се очекуваат оптимални можности за развој на креативните потенцијали на детето, бидејќи со тоа се занемаруваат базичните потреби за комуникација. Кога зборува за односот на социјалната околина кон децата со развојни и други потешкотии го користи терминот анаклитична депресија со цел да ја опише емоционалната затупеност-отупеност кој понатака според Rater (Rutter, 1996) доведува до забележителни потешкотии во емоционален и социјален план. Така се јавува потреба од афирмација на теоријата на врзување или како што се култивира потребата за љубов дека само таа е потребна за развој а се (all you need is love).

Од оваа едноставна премиса Džon Bolbi (Bowlby, 1988) ја развива теоријата за врзување за која корените се наоѓаат во вродениот нагон на детето да од првиот дена на жиготраен процес вотот бара и обезбеди близина, заштита и сигурност. Овој специфичен, единствен и долгорочен процес на врзување е посебен и исклучителен за развој на надареноста и таеност уште од најмала возраст бидејќи тој донесува задоволство, сигурност, поддршка или спротивното интензивна вознемиреност. Од тука за теоријата на врзување се говори како за теорија на регулација на афектот или уште за редукција на тензијата која опаѓа или се развива во зависност од капацитетите за врзување на две индивидуи. Продукција од ваквата интеракција се формирањето на обрасци на приврзаност кои се двонасочни во кои потенцијалот може да се развива во согласност со генетскиот потенцијал. Често се говори дека недостатокот на интерактивните стимулуси доведува до застој на користење на одредени мозочни врски или недоволно користење на веќе постојните (B. D. Perry & E. P. Hambrick, 2008).

Задоволството од емоционалната поврзаност на детето му дава можност за намалување на стресот, развој на самовербата, позитивна слика за себе, зајакнувањена чувството на безбедност, можност за истражување на светот, постигнување на повисок училишен успех, создавање на подлабоки емоционални врски со наставниците, врските и училиштето во целина, формирање на позитивни чувства, давање на смисла на животот, балансирање на емоциите, подобри резултати во решавање на проблемите и многу други. Затоа е значајно да се каже дека индивидуалната историја на врзување посебно позитивната дава вистинска предност за постигнување на (нај) високи научни постигнувања. Тоа не води до заклучок дека тоа е „семејство по мерка на детето“.

Бројни студии покажуваат дека **првороденото дете** е поуспешно и во предност пред браќата или сестрите кои се раѓаат подоцна. Истражувањето

кое го направило Американското министерство за здравство во 1974 година покажало дека првородените деца имаат повисок IQ отоку после подоцна родените, Тој феномен не е лимитран само во САД, туку резултатите се исти и во Холандија и во некои други држави (Belmond, L. I Morolla, F.A. 1973 str. 1096-1101) според Zlokovic. J., 1998:109).

Бројноста на семејството во истражувањата е акцентирана како значаен фактор за високите постигнувања. R. B. Zajonc, (1976, str. 227-235) упатува на констатцијата дека децата кои растеле во побројно семејство имаат понизок IQ од оние со помал број на членови. Се тврди дека во побројни семејства мајката е почувствителна на стрес и депресија, тоа неповолно влијае и на развојот и на успехот на децата, а во исто време во такви семејства се намалени интеракциските односи помеѓу членовите. G. Brawn според Rutter, M. 1977:49).

Социо-економскиот статус и образованието на родителите и можностите за високи постигнувања претставува интерес на голем број експерти кои го проучуваат нивното влијание. Резултатите покажуваат дека низок СЕС кореспондира со неуспехот на децата во училиштето, пониски интелектуални способности, послаби социјални вештини и друго. Пронајдено е дека колку што образованието и СЕС на родителите се повисоки децата повеќе поминуваат во читање, апомалку во други активности. Лонгитудиналната студија спроведена на Кауаи-остров на Хаваите покажала дека степенот на интелектуалната стимулација е поважен предиктор за успехот отоколку СЕС (Walberg, H.J, Marjoribanks, K 1973 str. 364-367) според Zlokovic. J., 1998: 112). Докажано е дека најголема е корелацијата интелектуалната стимулација на родителите со висината на IQ отколку со образованието на родителите и нивниот СЕС. Тоа значи дека притисокот на интелектуалност како бројни интелектуални стимулирачки активности кои се забележуваат преку дискусии, провоцирање на размислување користење на разна литература е многу поважно од нивото на СЕС. Од тука произлегува дека и децата од родители со нисок СЕС можат да имаат повисоки постигнувања ако имаат притисок за високи постигнувања со што се доведува во прашање висината на степенот на образованието на родителите. Истражувањата на D. B, De Baryshe, G. R. Tatterson I D. M. Capaldi покажале дека ниското образование на родителите е поврзано со ниско академско постигнување, недисциплина, асоцијално однесување и други облици кај децата посебно во шестто одделение. Можеме да заклучиме дека високото академско постигнување не можеме да го набљудуваме само низ призмата низ овие две социо-психолошки варијабли изолирани од општиот контекст во кој се развива детето.

D. Baumrind уште во 1967 година во своите истражувања потврдува дека постои висок степен на поврзаност помеѓу личноста на родителите и начинот на кој родителите се однесуваат кон децата. Родителскиот однос кон децата има исклучително значење за постигнување на успех, посебно за исклучително високи резултати. Авторот G. R. Patterson и др. (1992:333) издвојува пет главни аспекти на родителското однесување: 1. дисциплина, 2.

проактивно поткрепување, 3. надгледување на детските активности и односите меѓу врсниците, 4. поделба на активностите во семејството, 5. заедничко решавање на проблемите во семејството. Наведените компоненти можат да имаат заедничко влијание врз постигнување на успехот врз детето, а резултатот влијаат на карактеристиките на сецата на различни начини. Може да се заклучи смета (Злоковиќ, Ј., 1998:108) дека посебна важност за високи постигнувања на детето имаат емоционалната клима во семејството и стилите на воспитување на родителите. Важноста на родителските стилови на воспитување и емоционалниот однос родител дете врз успехот и општо врз високите постигнувања ја истакнуваат Е. М. Gardner I G.R.Patterson (1989:223-233). Во овој контекст оди и истражувањето на L.Stenberg (1991: 19-36) кое покажува дека авторитативните родители имаат деца кои покажуваат висок училишен успех додека ауторитарните и пермисивните родители ги инхибираат високите постигнувања на децата. Значењето на однесувањето на родителите за постигнување на високи резултати го потврдува и студијата на D. Baumrinds, (1991:5 6-60) кое сигерира две важни димензии на родителското однесување и тоа: топлина и контрола.

Истражувањата на А. С. Erlicka I A. R. Starya, (1979: 20:30) покажуваат дека 24% од учениците кои покажувале низок успех изјавуваат дека нивните родители биле екстремно строги, а додека 53% од учениците со одличен успех одговориле дека нивните родители биле умерено строги.

Училиштето како фактор за високи академски постигнувања

Наставникот претставува една од клучната фигура за високи постигнување на ученикот тој истовремено претставува основа за моделирање, имитација и идентификација на однесувањето на ученикот. Познатите експерименти на К. Lewin, R. Lippita I R. K. Whita 1939 (според Lindgren, Н. С., 1989:389) покажале дека детското однесување може да се моделира на конзистентен начин од страна на возрасните. Овие истражувања се потврдени со студиите на Herbert, Wabegov, Cogyevi Anderson во кои се тврди дека во одделението во кое наставникот одржува блиски пријателски односи учениците постигнувале исклучително високи резултати.

Учителот-наставникот како авторитет во функција на постигнување високи академски резултати е можеби една од најпотребно проучуваната област во педагошката теорија и практика. Сосема оправдано со оглед на огромната педагошка моќ и енергија која ја поседува наставникот со својата целокупна педагошка појава. Познато е дека некои наставници премногу се препкупирани со себе, контролата, паравилата, процедурите и слично што доведува до рефлексивна неговата авторитарна стратегија на функционирање. Таа во себе носи моќ која се заснива на неговата доминантна педагошка функција над ученикот која во крајна линија не го отсликува неговиот вистински педагошки лик. Педагошката практика го потврдува фактор дека исклучително авторитарната улога и функција на наставникот не го дава оној профил кој го очекува ученикот и училиштето. Затоа се очекува од наставникот да се дистанцира од практикување на авторитарни облици на однесување кон учениците и во општо во неговото

целосно функционирање со оглед на веќе докажана непродуктивна стратегија на однесување во образованието.

Кога станува збор за улогата на **училиштето** во стимулирање на постигнување на врвни академски резултати кај учениците неминовно се наметнува потреба тоа да се набљудува од две концептуални основи и тоа: традиционална и современа.

Традиционалната концептуална основа на училиштето е негово одразна постојна општествена, идеолошка, педагошка, социо-културна и други прилики и околности кои се дел од најширокиот општествен мозаик. Досегашните анализи во основното училиште кога се има предвид педагошкиот профил на ученикот укажуваат на тоа дека до скоро или се уште тоа во основа фаворизира енциклопедски тип на ученик што укажува на еднострано когнитивно ориентациони тенденции. Од тие причини новите тенденции во образованието неизбежно е да се движат во насока на ревидирање и редизајнирање на постојната воспитно-образовна пракса во која ќе е присутна конзистентна интеркорелативна врска помеѓу различни наставни дисциплини и кои ќе го стимулираат креативното мислење и друго.

Егзистирање на ригидно организационо-педагошко, архитектонско-технички физиономичан модел на училиште во кое ученикот е механичка компонента е невозможно.

Можеме да кажеме дека тоа е училиште во кое најмогу се практикува учење кое е резултат на сервирање на фактографија, па затоа учениците се пасивни и без доволна можност активно да учествуваат во процесот на наставата. Вонего помалку сето лерира клима во која се допуштаат дивергентни приоди во решавање на проблемите, откривање на ново, неизвесно и оригинално.

Во тој контекст е по мала веројатноста да дојдат до израз ученици кои бараат независноста на нивното мислење кое отстапува од групните просечни норми, непочитувањето на ригидните модели и шаблони на размислување и однесување во училиштето. Во вакви неповолни услови овие ученици се доведени во ситуација да ги прикриваат, пред се нивните интелектуални потреби или барем привремено да се откажат од нив, за да се избегнат конфликтните ситуации во средината. Таквата долготрајна ситуација во која можат да се најдат овие ученици е причина која може да предизвика негативни последици во нивниот развој: повлекување во себе, неекспонирање на нивната способност, намалени контакти со средината, пасивен отпор, демотивираност, интраперсонални и интерперсонални конфликти и др.

Традиционалната концептуална основа е всушност "институционална окупација сама со себе или постоење сама за себе. Продолжувањето со една таква практика, значи пропуштање на се поголем број надарени ученици во "морето на просекот", место што најмалку одговара на нивниот развој. Многу брзо треба да се соочиме со потребите и барањата на надарените ученици и да одговориме на нив, бидејќи не е можно да се направи компромис.

Новата современата концептуална основа подразбира функционирање на училиште во новосоздадени услови и состојби кое доживува своја

сопствена преобразба како резултат на динамичките трансформации на поедини сегменти во општествено: - економската, научно - техничката и другите сфери од општото опкружување директно или индиректно се рефлектираат во образованието т.е. во училиштето. Всушност, овој комплексен и организационен систем во тие услови добива нови димензии кои директно се спротивставени на традиционалните карактеристики на училиштето. Во него се надминува сфаќањето за тоа дека одделението претставува едноставен збир на ученици со подеднакви способности и можности. И покрај релативно еднаквата хронолошка возраст на учениците, на одделението мора да се гледа како на сложен збир на индивидуи со хетероген состав кои имаат свои особености изразени низ нивните психофизички разлики. Училиштето треба да го интегрира во својата организациска структура она што се нарекува современа тенденција во оваа дејност, имајќи ги при тоа во вид индивидуалните разлики на учениците. Денес целокупните настојувања на новото училиште треба да бидат во насока на развој на хуманоста со сите негови димензии. Тоа значи, училиштето стимулира и преферира развој на квалитативните и динамички карактеристики на ученикот во поедини развојни стадиуми на когнитивниот развој што овозможува акцелерирање на когнитивниот развој на учениците. Во суштина училиштето треба се повеќе да се дистанцира од механичко- пасивниот природ во усвојување на знаењата и приближува кон училишна средина во која детето учи како да учи во која учењето претставува активен процес и се дозволува детето да учи на свој начин прилагоден на сопствениот когнитивни стил на учење.

Новите реформски ориентации во сферата на образованието секако дека не се можни без овозможување на подобра едукативна подготовка на наставниот кадар за новите современи образовни токови. За таа цел размислувањата за содржинско иновирање на формите и облиците на усовршување на наставниот кадар е едно од приоритетни прашања кое ќе биде во функција на поефикасна негова адаптација во воспитно-образовниот процес. Во овој контекст, секако, се размислувањата и за стимулирање на развој и манифестирање на одредени персонални карактеристики на наставникот кои ќе му дадат нов импулс на целокупниот педагошки амбиент. Современите трендови кога се има предвид улогата на ученикот во образовниот процес незапирливо одат во насока на промена на улогата и позицијата на ученикот. Се повеќе се бара наставникот да биде планер, координатор, мотиватор, насочувач, проценувач, режисер и други улоги кои го ослободуваат од досегашната преобладавајќа позиција во наставата. вистинските потреби на надарените и уште повеќе адекватно на нив да одговори. Посебно значајно за високите постигнувања на учениците се социоемоционалната клима во одделението и начинот на тоа како наставникот го евалуира постигнувањето на учениците, овој проблем е проучуван на Станфордскиот универзитет од страна на R. Herrn и Moss според Lindgren, H. C., 1980:390). Високите постигнувања учениците се јавуваат според ова истражување во одделенијата каде постои силна контрола од страна на

наставникот, строги, специфични и јасни правила на однесување и во кои постои компетитивна атмосфера (Злоковиќ, Ј., 1998:124).

Очекувањата на наставникот за постигнувањата на ученикот претставува силен мотивациски поттик. Се поставува прашање дали наставникот може да влијае врз постигнувањето на учениците над нивните можности. Ова прашање го проучувале Robert Rosenthal и Lenor Jacobson, 1968 год.и потврдиле дека учениците прават одреден напредок како резултат на поставените очекувања од страна на наставникот. Заклучокот на овие студии е дека ставовите на наставниците имаат интензивно позитивно влијание врз однесувањето на ученикот дури и врз нивното академско постигнување. R. Rosenthal 1991 година известува дека очекувањата на наставникот имаат силен педагошко-психолошки ефект врз постигнувањата на учениците. Дури погледот и насмевката сметаат авторите даваат силен позитивен сигнал за постигнување на највисоки резултати. Одделенската клима која што владее во одделението има исклучително позитивно влијание врз високите постигнувања на учениците, овој факт го потврдуваат H.J. Klausmeir I W. Goldwin наведено според Andrilovic I Cudina, M., 1985:146 кај (Злоковиќ, Ј., 1998:120-121) кои наведуваат дека топлата одделенска клима може да резултира со повисок успех на учениците.

Стиловите на поучување на наставникот претставуваат еден од најрелевантните фактори за постигнување на (нај)високи академски постигнувања. Нив можеме да го идентификуваме како постојана фаворизација на сопствен стил на наставникот кој е доминантен во изнесување на педагошките содржини во наставата и во воспитно-образовниот процес во целина. Во оваа смисла P.L. Peteron (1977: 779-792) од University Winsconsin извела истражување кое се однесувало на односот на личноста на наставникот и стиловите на поучување. При тоа се варирано неопходните варијабли во истражувањето кои довеле до констатација дека стиловите на поучување имаат ситуациски карактер и се зависни од други предуслови во одделението како што се: структура на одделението, интересот на учениците, мотивацијата на учениците, ученичката автономија, мотивот на постигнување и многу други. Но, и покрај оваа констатација стиловите на поучување и понатака остануваат важни педагошки сегменти на кои треба наставниците да обратат посебно внимание.

Социјалната адаптираност и ученичкото постигнување е посебно значајна компонента која има директни импликации врз високите академски резултати. Од тука се смета дека социјалната интеракција посебно во периодот на адолесценцијата е значаен фактор за развојот на ученикот, но и за постигнување на општиот академски развој (Gesham, F. M. 1984:139-186). До исти резултати доаѓаат и J. Gottlieb I Y. Leyser (1981:57-70) кои посебно значење им даваат на меѓусебното разбирање, кооперативен облик на функционирање и други.

Заклучок

Кога се имаат предвид заклучните констатации од трудот тие можеме да ги претставиме во две насоки. Едната се однесува на заклучоци кои се резултат на теориската елаборација и анализа на истражувањата, а другата насока се однесува на личните и други сознанија на авторите на трудот.

Во таа смисла може да се каже дека развојот на талентот е мултифакторски детерминиран и условен, и дека вистинска е енигма да се одгатне кој е најдоминантниот фактор за појава, развој и остварување на врвни достигнувања на талентот. Секако ќе се потврди тезата дека семејството е најодговорниот агенс на социјализација посебно на рана возраст, но и другите релевантни фактори како што се училиштето, врсниците и пошироката средина заслужни и одговорни пред себе и општеството за максимален ангажам кој ќе придонесе за остварување на врвните научни постигнувања. Семејството посебно родители со своето однесување се директен мотив за остварување на талентот и постигнување на врвни научни резултати. Следна потврдна теза е дека наставникот со целокупниот личен и професионален профил го овозможува, поттикнува, насочува и го регулира понатамошното ниво на развој на високите научни перфоманси. Наставникот со своите педагошки, методско-дидактички, социо-емоционални и други компетенции е потенцијален одлучувачки фактор за појава и развој на талентот кај учениците. Училиштето со својата организациска, педагошка и друга поставеност ги иницира, развива и насочува креативните потенцијали на надарените и талентораните и е максимално одговорни на патот на развоја на талентот од предиспозиции до реализација на талентот.

Посено е за нагласување на констатацијата дека интеракцијата меѓу предходно споменатите фактори и агенси на социјализација е една вистинска формула за постигнување на врвни научни резултати во едно или повеќе области од човековата активност. Отсуството на еден од овие фактори во социјалната мрежа на влијанија го проблематизира или отежнува развојот и остварување на талентот. Другите заклучни констатации ќе ги погледнеме низ призмата на современите теориски сфаќања за надареноста, талентираноста и креативноста. Ќе започнеме со Ренцулиевата тропрстената концепција (The three-ring conception of giftedness), Renzulli (Renzulli, 1986; 2005), која смета дека „надареноста е состојба која кај некои луѓе може да се развие доколку дојде до адекватна интеракција меѓу луѓето и средината и одредени области на човековата активност“. Тој нагласува дека акцентот во опсервацијата на надареноста се поместува и тоа од *црта на личноста* (concept of being gifted) тој се пренесува на заинтересираност за развивање на *надареното однесување*). Стернберг „способност да се постигне успех во животот, во согласност со сопствената дефиниција за успех во рамките на својот социокултурен контекст, со користење на сопствените јаки страни со корегирање и компензирање на слабите, со цел прилагодување во средината и нејзино обликување, а комбинирајќи ги аналитичките, креативните и практичните способности“.

François Gagné, (Френсис Гање) светски лидер во оваа област кој го создал Диференцираниот Модел на надареност и талент (DMGT) ги дефинира надарените деца, како и оние кои имаат извонредно или високо ниво на вродена способност, во доменот на човековата способност (интелектуални, креативни, социјални или физички) кои ќе ги стави нив во првите 10% од нивните возрастни вршници, дури и ако нивниот висок потенцијал сеуште не е остварен. Природните способности можат да се опишат како „сиров материјал“ кој претставува составен дел на талентот. што значи да талентот обврзно вклучува натпросечни природни способности, по што следи дека никој не може да биде талентиран ако не е надарен. Развојните процеси се следен елемент на моделот кој ги поврзуваат потенцијалите со талентот. Врз развојните процеси делуваат две групи на фактори кои Гање ги нарекува катализатори. Меѓу најважните катализатори смета тој е мотивацијата која поединецот го води напред и со која започнува процесот на развој на талентот. Надареноста и талентот смета Гарднер може да се појават како „биопсихолошки потенцијал“. Гарднеровата дефиниција на надареноста гласи: „надареноста е појава или порано развиен биопсихолошки потенцијал во некој домен во некоја култура кој „ветува“ во некоја област во која го заслужува епитетот ‘надарен’“ (Gardner, 2000). (Gardner, 1997; 2000), и смета дека „никогаш надареноста не може да се концептуализира како нешто што постои исклучиво во главата или телото на индивидуата“.

Таненбаум (Tannenbaum) предлага надареноста да се дефинира само како потенцијал кој за да премине во манифестна надареност потребна е интеракција на пет психолошки и социјални фактори и тоа: општа способност, посебни способности, неинтелектуални фацилитатори, соодветен селфконцепт и ментално здравствен стаус, срединските влијанија и случајни фактори или фактори на случајност.

Feldhusen (Feldhusen, 1986) смета дека „надареноста се состои во психолошките и физичките предиспозиции за супериорно учење и постигнување кај возрастните“. Feldhusen (Feldhusen, 2005) не ги анализира само компонентите на надареноста, туку факторите со кои надарената личност се приближува кон финалната развојна точка, при тоа тој истакнува дека „дар даваат и луѓето“, а не само природата со што дава акцент на родителите и училиштето во процес кој природните потенцијали се трансформираат во експертски и креативни постигнувања.

Еден од најпознатите преставници на систематско развојниот пристап (Csikszentmihalyi, Rathunde & Whalen, 1993; Csikszentmihalyi & Robinson, 1986) смета дека талентот не е природна категорија, нешто што постои како објективен факт туку обид на рефлексивна на еден феномен кој постои само во интеракција или „етикета на одобрување“ која се препишува на основа на позитивното вреднување во средината во која живееме. Тој тврди дека „самиот поим талент е безсмислен надвор од социо-културниот контекст“. Според тоа надареноста не може да биде сфатена како црта или атрибут на личноста, туку „однос меѓу културно дефинирани прилики за делување и личните капацитети да се делува. Според Csikszentmihalyi, „талентот најдобро

може да се набљудува како развоен феномен, а не како феномен од типот се или ништо. Тоа е процес кој се ‘одмотува’ во текот на низ години, а не црта која се наследува и задржува во непроменет вид во текот на целиот живот“. На крај може да се каже дека овојавтот тврди дека талентот го чинат три елементи и тоа: индивидуалните црти, културните домени и луѓето и институциите кои ги поставуваат критериумите за успешност.

Наведените заклучоци повеќе отвараат отклучку затвараат дилеми со кои се објаснува развојот и наставнивањето на талентот од потенцијал.

Литература:

- Berk, E. L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*, prevod III izdanja. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Berk, L. E. (2008). *Child Development* (8th Edition),
- Bowlby, J. (1988). *A secure base*, New York: Basic Book.
- C Biro, M., Novović, Z. i Tovilović, S. (2006). Kognitivno funkcionisanje edukativno zapuštene dece predškolskog uzrasta. *Psihologija*, Vol. 39, 2, 183–206.
- Bradford, B. B. and Larson, J. (2009). Peer Relationships in Adolescence. U: R. Lerner & L. Steinberg (Ed.): *Handbook of Adolescent Psychology*, Volume 2: Contextual Influences on Adolescent Development. Hoboken, New Jersey: Wiley, M.A. (1999). *Sociology of Families Readings*. California-London-New Delhi: Pine Forge Press.
- Costin, B., Hales M. (1997). *Families, education and social differences*, London: Routledge.
- Davis, H. (1998). *Pomozimo bolesnoj djeci*, Slap, Jastrebarsko, 1998.
- Fine, M. J., Lee, S.W. (ed.) (2001). *Handbook of Diversity in Parent Education*. Academic Press.
- Goldenberg, H. & Goldenberg I. (1994). *Counseling Today's Families*. Belmont, CA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Hwang, P. & Nilsson, B. (2000). *Razvojna psihologija. Od fetusa do odraslog*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu. Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora. Normalan razvoj govora i jezika. www.iefpg.org.rs/normalanrazvoj.html
- Hrnjica, S. i sar. (2009). *Škola po meri deteta 2*, Beograd: Save the Children UK.
- Iwaniec, D. (1996). *The Emotionally Abused and Neglected Child. Identification, Assessment and Intervention*. New York: Wiley.
- Jessor, R. (Ed) (1998). *New Perspectives on Adolescent Risk Behavior*. UK: Cambridge University Press.
- Karls, J. i Wandei, K. (1994). *Person-in-environment system*. Washington DC: National Association of Social Workers.
- Knežević-Florić, O. (2007). *Osnovi socijalne pedagogije*, Novi Sad: SPD Vojvodine.
- Labate, L. (ed.) (1998). *Family Psychopathology. The Relational Roots of Dysfunctional Behavior*. New York, London: The Guilford Press.
- Lindgren, H. C. (1980). *Educational psychology in the classroom*. New York: Oxford University Press. Chicago

- Maleš, D. (ur.) (2011). *Nove paradigm ranoga odgoja*. Zagreb: Alinea Money, K. K. & Money B. R. (1999). *Creating Functional Family in Disfunctional World*, Dallas, Taylor Publishing Co. Miliša, Z.,
- Munro, E. (2002). *Effective Child Protection*. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage Publications.
- Quinton, D. (2004). *Supporting parents: Messages from Research*. London: Jessica Kingsley. Sexton,
- Pijaže, Ž., Inhelder, B. (1988). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Perry, B. D. & Hambrick, E.P. (2008). *The Neurosequential Model of Therapeutics. Reclaiming Children and Youth*,
- Rutter, M. (1996). Transitions and turning points in developmental psychopathology: as applied to the age span between childhood and mid-adulthood. *International Journal of Behavioural Development*, 19, 603– 626.
- Stefanović-Stanojević, T. (2005). *Emocionalni razvoj ličnosti*. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Strong, B. i De Vault (1992). *The marriage and family experience*. St. Paul, NY. L.A.: West Publishing Company.
- Zajonc, R. B., (1976). *Family Configuration and Intelligence*,
- Weeks, T.L., Robbins, M.S. (ed.) (2003). *Handbook of Family Therapy. The Science and Practice of Working with Families and Couples*. New York and Hove: Brunner-Routledge.

PhD. Ljupco Kevereski

St. „Kliment Ohridski” University
Faculty of Education- Bitola

**DEVELOPMENTAL-DYNAMIC FACTORS FOR AND ACHIEVE
HIGH SCIENTIFIC PERFORMANCE**

Apstrakt: Talents and talents are among the most sensitive psychological phenomena that cause increased scientific interest due primarily to their multidimensional determinanist and conditionality. Still scientifically enigmatic question of social, institutional and individual extracts that model as dynamic and talent in children. This fact povakje comes to the fore when it comes to the realization or achievement of top talent that is crossing the highest potential in scientific-performance. This paper has a basic tendency to actualize the issue of identification of the (most) significant development-dynamic factors affecting the realization of the talent that is achieving extremely high academic achievement in one or more nauchnioblasti. Separaten paper is a segment that is part of a scientific research project "Implicit and explicit factors for achieving the highest scientific achievements" in the implementation of the Macedonian Association for Gifted and Talented (mantle). Scientific inspiration labor is in longitudinal studies of monitoring and studying to individual differences and Goltonovata Termanovata study late 19th and early 20th century that psychology and talents gets his psychological existence and legitimitet. Teoriskata on labor Gardner's theory of multiple intelligence which claims that each of us possesses at least seven independent or nine types of intelligence that can be developed depending on .genetskite, social and other factors. It is expected that after completion of the full research project specific knowledge to get closer scientific verification and identify key detrimanti to achieve top talent.

Keywords: dynamic development, realization of talent, growth factors, high achievers.